

ПРАВО И ПОЛИТИКА

УДК 316.32:316.72

Српска политичка мисао

број 2/2014.

Прегледни

год. 21. vol. 44.

рад

стр. 283-300.

Александар Саша Гајић

Институт за европске студије, Београд

ДА ЛИ ЈЕ САВРЕМЕНО ДРУШТВО – МАСОВНО ДРУШТВО?*

Сажетак

„Масовно друштво“, контроверзни појам у савременој друштвеној теорији, често се погрешно поистовећује са „модерним друштвом“ или са „индустијским друштвом“, премда се ради о појмовима што се односе на аспекте појава које се преплићу, али не и подударају. Рад, кроз разне дефиниције овог појма и историјски развој две школе које су проучавале масовно друштво – „аристократску школу критике масовног друштва“ и „демократску школу критике масовног друштва“, уз све њихове сличности и разлике, покушава да одреди основне карактеристике масовног друштва које га суштински разликују од свих његових претходника. То су: приступачност елита, расположивост не-елита и масовно понашање (са карактеристикама губитка и потраге за ауторитетом, пропадањем заједништва и екстремним понашањима да се ово стање отуђености превазиђе). Пратећи историјски лук развоја овог друштва пре свега кроз односе елита и маса, рад надаље анализира савремене одлике масовног друштва и његове развојне перспективе што упућују на одговор питању из наслова рада: савремено

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за науку и провету Републике Србије

позномодерно/постмодерно друштво по својим главним карактеристикама још увек јесте масовно, али је на путу да у догледно време то више не буде.

Кључне речи: масовно друштво, елите, расположивост маса, транснационална глобализација, друштвени покрети

Појам „масовно друштво“ и даље је један од контроверзних у савременој друштвеној теорији. Често је погрешно поистовећиван са „модерним друштвом“ или са „индустријским друштвом“ и његовим израженим класним обележјима у 19. и 20. веку, чак је узиман и као својеврсни синоним за „тоталитарна друштва“ (примећујући како неки по свом карактеру масовни друштвени процеси утичу на слабљење демократских институција и друштвеног наслеђа у корист тоталитарних тенденција). Међутим, покушаји једначења између ових појмова показивали су се неуспешним и научно неупотребљивим: наиме, иако су историјска модерна и индустријска друштва по својим карактеристикама и масовна, у другима је тај масовни моменат ипак није доминантнији од других, важнијих карактеристика. Исто тако, иако тоталитарна друштва неспорно јесу масовна – исте одлике масовног друштва једнако налазимо, и то у најширим размерама, и у готово свим парламентарним демократијама. Знак једнакости између масовног, модерног и индустријског (понекад, чак и тоталитарног) очигледно је неадекватан, пошто се ради о појмовима што се односе на аспекте појава које се преплићу, али не и подударају.

Сам појам „масовно друштво“, као и сви општи друштвени појмови, представља апстракцију, идеал-типско уопштавање; увек је питање до ког степена је неко стварно друштво, постојеће или оно које је раније постојало, „масовно“. Одређење ове друштвене идеал-типске апстракције, свакако највише зависи од тога шта се узима за његову главну, централну одлику, за кључни критеријум који је разликује од других теоријских модела уз помоћ којих се покушавају разумети одлике и процеси у савременим друштвима. Сам назив „масовно“ прво је уведен у свакодневни, колоквијални говор, а потом и у научну терминологију у периоду између два светска рата (1918-1939), односећи се на експанзију нових комуникационих технологија¹⁾ и њихових медија (радија, телефона, биоскопа, плоча, новина и романа) у западним друштвима. Термин је имао несумњиву негативну конотацију, пошто је подразумевао да се пораст комуникације и конзумације технолошких новина махом

1) О односу развоја технологије и државе видети Дамјановић С. Ивана, „Држава и технологија“, Српска политичка мисао број 3/2013. XX vol. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 113-128.

врши од стране урбанизованих и индустријализованих „маса“ које су сматране за неуке и ирационалне, те стога необуздане и склоне насиљу. Одјеке оваквог приступа проналазимо у дефиницијама које под масовним друштвом подразумевају „она друштва у модерној епохи која поседују масовну културу и широко развијене, деперсонализоване друштвене институције“²⁾, садржавајући у себи социолошке одјеке забринутости за „губитак заједнице“ коју је изразио још Тенис у својој идеји/моделу Gesellschaft-a.³⁾ Масовно друштво представља друштво у коме су просперитет и бирократија ослабили традиционалне друштвене везе⁴⁾. Диркем је овај појам везивао за друштво недиференцираних, атомизованих индивидуа. Припадници неомарксистичке Франкфуртске школе, пак, идентификовали су масовно друштво са друштвом отуђених индивидуа повезаних једино са „културном индустријом“ у служби владајуће, капиталистичке класе. Рајт Милс, који се често узима за најзначајнијег теоретичара масовног друштва у 20. веку, сматрао је да су „елите моћи“ способне да манипулишу масама, без обзира на опстајање несумњиво демократских структура. Милсов став следе теоретичари који под масовним друштвом подразумевају пре и изнад свега идеолошку позицију у којој се оправдава владавина од стране малобројних али међусобно добро повезаних елита што контролишу животне услове свих других, махом уз помоћ убеђивања и манипулације.⁵⁾

Главна одлика масовног друштва, према Милсу, лежи у томе што у њему неупоредиво мање људи изражава мишљење него што га прима (за разлику од „јавног друштва“ где идеално постоји реципроцитет у размени ставова); где се јавност превара у апстрактни збир индивидуа који постају примаоци утисака из масовних медија; где је преовлађујући вид комуникације тако организован да је појединцу тешко или чак немогуће да тренутно одговори или да реагује на њих са било каквим значајнијим ефектом; где масе немају аутономију у односу на институције, док ове, напротив, продиру у масе и смањују им самосталност коју су ове могле стећи услед формирања мишљења кроз дискусију.⁶⁾

2) <http://bitbucket.icaap.org/dict.pl?term=MASS%20SOCIETY>, приступљено 17. 12. 2013.

3) Tönnies Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Leipzig: Fues's Verlag, (reprint), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005.

4) Macionis, John J., *Culture, society: The basics*, 10th edition, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall Publishers, 2009, стр. 496.

5) McQuail Denis., *McQuail's Mass Communication Theory*, Sage, London, 2005, стр. 449.

6) Mills, C.Wright, *The Power Elite*, Oxford University Press, New York, 1956, Chapter 13.

Велика већина потоњих дефиниција претежно следе већ назначене правце одређења садржаја феномена масовног друштва. Нека од њих га виде као „друштво чију су чланови карактеризовани сегментираним, имперсоналним односима, високим степеном физичке и социјалне мобилности, посматрачког односа ка догађајима те истакнутом тенденцијом да се прилагоде спољним, популарним нормама“⁷⁾, упирући прстом у безумну униформност, егалитаризам, у опадање религиозности а јачање отуђења и осећања моралне празнине те слабљења породице, свих веза и односа ка заједници, затим политичке апатије, као и замене „високе културе“ „ниском културом“ површног и неистанчаног укуса⁸⁾. Евидентан је песимизам, и на левици и на десници, којим су одисале модерне теорије о масовном друштву. Готово сви покушаји његовог одређења не пропуштају да примете како су у масовним одликама, онима које су настале још током 19. века у периоду развоја капиталистичког индустријског друштва, уочене јасне тежње да поткопају традиционалне и аристократске вредности.

ОД ДВА ИСТОРИЈСКА ПРИСТУПА ДО СВЕОБУХВАТНОГ РАЗУМЕВАЊА МАСОВНОГ ДРУШТВА

Теорија масовног друштва, уобличена из више интелектуалних извора, настала је и развила се под утицајем две историјски јасно уочљиве школе. Првобитна, изворна школа је она коју можемо идентификовати као „аристократску школу критике масовног друштва“. Она се бавила проучавањем процеса губитка ексклузивности пређашњих елита и успона масовне партиципације у јавном и културном животу. Алексис де Токвил био је међу првима које су бринули уочени модерни процеси што воде ка „тиранији већине“⁹⁾, односно револуционарној владавини руље, што је видљиво у речима: „Верујем да је лакше установити апсолутну и деспотску власт међу људима код којих су друштвени услови једнаки него међу било којим другим. И сматрам да ако би таква власт била једном установљена међу таквим људима, она не само да би тлачила људе,

7) Random House, *Webster Dictionary*, Random House Inc, New York, 2001.

8) О тенденцији снижавања „високе културе“ нарочито убедљиво је ламентирао Хозе Ортега и Гасет у својем најпознатијем делу „Побуна маса“: Гасет Хозе и Ортега, *Побуна маса*, Алеф Градац, Чачак, 1988.

9) Токвил Алексис Демократија у Америци, ИК Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990, стр.217-220

већ би вероватно свакоме од њих отела неке од највиших квалитета хуманости.¹⁰⁾ Следили су га Јакоб Буркхарт са тезом да „докле год масе буду извржавале своје вође притисцима, једна вредност за другом неминовно ће бити жртвована: позиције, власништво, религија, истакнуте традиције, више способности¹¹⁾. Сви главни моменти ове школе, са сасвим јасном социолошком терминологијом, уобличени су код Гистава Ле Бона који је, проучавајући „психологију масе“, исказивао нескривени презир према ери њихове владавине чију је „плиму варваризма“ идентификовао за главног носиоца цивилизацијског суноврата¹²⁾. Хозе Ортега и Гасет у „Побуни маса“ указује да „човек-маса мисли да је савршен. Да би човек елите себе сматрао савршеним, мора бити нарочито уображен... у Европи први пут јавља тип човека који не даје разлоге и нема потребе да буде у праву, већ који је једноставно решен да наметне своје мишљење,¹³⁾; Карл Манхајм објашњава како „изостанак предводништва у касном либералном масовном друштву може бити дијагностикован као резултат промене нагоре у избору елита. Морамо надаље уочити да је овај општи недостатак смера модерног масовног друштва тај који даје шансу групама са диктаторским амбицијама¹⁴⁾, док Валтер Липман забринуту констатује да „када масовно мишљење доминира владом, наступа морбидна разградња истинске функције моћи¹⁵⁾. Они су главни настављачи ове школе мишљења у 20. веку. Јасан је јак утицај социолошке „теорије елита“ на перцепцију друштва и државе¹⁶⁾ посматране у масовном контексту унутар „аристократске школе“ у каснијим фазама њеног развоја.

Целокупна „аристократска школа критике масовног друштва“ евидентно одише „ничеанском“, негативном сликом егалитаристичког друштва у коме нестаје свака изузетност и стил, свака разлика и сваки дубљи смисао. Одсуство свега тога, а пре свега

---

10) Исто, стр. 323.

11) Према Viereck Peter, *Conservatism from John Adams to Churchill*, D. Van Nostrand, New York, 1956, стр. 159.

12) Ле Бон Гистав, *Психологија гомиле*, Алеф Градац, Чачак, 2007

13) Гасет Хозе и Ортега, *Побуна маса*, Алеф Градац, Чачак, 1988, стр. 76 и 78.

14) Mannheim Karl, *Man and Society in the Age of Reconstruction*, Kegan Paul, London, 1940, стр. 87

15) Lippman Walter, *The Public Philosophy*, Transaction Publishers, New York, 1989, стр. 19.

16) О савременим тенденцијама у перцепцији државе и утицају „теорије елита“ видети Стојадиновић Миша, „Савремена држава између теорије и праксе“, Српска политичка мисао, број2/2013, годинаXX, свеска 40, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр.31-46.

било какве вредносно-моралне основе, оставља широки простор за „цезаризам“ као израз политичке тираније, али и за културну декаденцију. Заједничко мање-више свим припадницима ове школе је да као главне одлике масовног друштва виде: 1) растући егалитаризам као последицу губљења традиционалног ауторитета 2) широко распрострањену подршку анти-аристократским облицима владавине који се огледају у потрази за популарним, народном ауторитетом 3) владавину маса као доминацији псеудо-ауторитета.

Други пак правац представља „демократска школа критике масовног друштва“, која настаје у 20. веку, а која се снажно наслања на већ изражену критику својих аристократских претходника. Централна идеја коју „демократе“ од „аристократа“ директно преузимају лежи у потреби очувања кључних друштвених вредности (пре свих, слобода) што, истовремено, захтева хитну изолацију оних оних друштвених процеса који их угрожавају. Тежиште своје критике заговорници „демократске школе масовног друштва“, дакле, не стављају на потребу изолације, строгог одељивања елита од маса - већ на изолацију негативних појава у самим масама, заговарајући њихово прочишћење, квалитативну диференцијацију. Заговорници ове школе прихватају историјски процес отварања и утицаја „од дна ка врху“, од маса ка елитама, као неизбежан и, штавише, позитиван - ако он не угрожава основне, највише вредности, квалитативне домете једног друштва и његове цивилизације, пре свега слободу и критичко мишљење. За њих су слобода и једнакост међузависни и нераздвојни појмови; а ограничења индивидуа, видови друштвене контроле којима су прибегавала традиционална друштва, крајње погрешни (у томе се разликују од аристократа који слободу виде природно противстављену једнакости, односно сматрају да права слобода разликовања нужно ствара неједнакост). Међу главне заговорнике овог другог, „демократског приступа“ масовном друштву спадају аутори као што су раније поменути Рајт Милс, али и Емил Ледерер и Хана Арент¹⁷⁾.

Без обзира на међусобне разлике, припадници обе школе се слажу да масовно друштво карактеришу процеси губитка ауторитета (и последично екслузивности положаја елита), нестанак заједништва (који се огледа у отуђењу и анксиозности, са самим тиме и предиспонираности ка екстремним понашањима као покушајима „избављења“ из овог стања) те стварање три врсте односа која карактеришу масовно друштво: 1) слабљење свих посредничких друштвених односа 2) изолација примарних, традиционалних дру-

17) Видети нпр: Arendt Hannah, "Authority in 20.th Century", Review of Politics, XVIII, 1956, стр. 403-417, Lederer Emil, *State of the Masses*, W.W. Norton, New York, 1940.

штвених односа 3) централизација на вертикалне, државне/националне односе.¹⁸⁾ Другим речима, сви они масовно друштво виде као атомизовано друштво; друштво у коме се агрегат, збир појединаца односи, пре и изнад свега, према вертикали политичке власти, најчешће држави, а тек индиректно и у мањем обиму - између себе.

Док поборници и идеални настављачи “аристократског приступа” ка масовном друштву као главну његову одлику узимају губитак ексклузивности, *приступачност елита*, „демократски приступ” потенцира *расположивост не-елита*, то јест њихову динамичност услед непостојања ранијих облика друштвене везаности која им оставља простор за нове видове организовања и деловања. Обе ствари – *приступачност елита* и *расположивост не-елита* - заједно са *масовним понашањем* (са карактеристикама губитка и потраге за ауторитетом, пропадањем заједништва и екстремним понашањима да се ово стање отуђености превазиђе) најчешће се у друштвеној теорији узимају основне одлике масовног друштва¹⁹⁾.

У таквом социјалном миљеу одвијају се бројни секундарни утицаји, од којих су најочљивији они културни: сви критичари масовне културе (културе масовног друштва) слажу се да су масовни стандарди униформни и да воде поступном ништењу свих разлика. „Културна диференцијација захтева друштвену диференцијацију. Како масовно друштво тежи ка сажимању разноврсног групног живота, оно фаворизује културну униформност. Ова униформност укључује не само фактичко нивелисање стандарда; она такође постаје *нормативна*. У политици ова униформност поприма културну легитимацију у облику популизма.“²⁰⁾

Централни, одређујући однос између елита и неелита описује својеврсни историјски лук вертикалне друштвене динамике модерне епохе. Посматрајмо то кроз моделску симплификацију: предмодерна, традиционална друштва одликовала су се *неприступачношћу елита* и *нерасположивошћу не-елита*, односно – елите су биле затворене за директне упливе и групна приступања њима услед тога што су и припадници елите и стандарди по којима су они њихов део постајали - лежали у традиционалним вредностима и начинима селекције; са друге стране, не-елите су биле везане читавим низом традиционалних друштвених веза које су обуздавале свака масовна стремљења ка вертикалној друштвеној мобили-

18) Подела према: Kornhauser William, *Politics of Mass Society*, Free Press, New York, 1959, стр. 75.

19) Исто, стр. 43.

20) Исто, стр. 103.

зацији. Ово је случај, са свим својим варијацијама, од првобитних, предисторијских крвних заједница, преко античких па до средњо-вековних друштава.

Са поступним рађањем модерне епохе, диференцирање друштва одвија се у виду издвајања његових сегмената који расту и усложњавају се, често и метастазирају. Овакво прелазно, плуралистичко/сегментирано друштво још увек има мноштво наслеђених, традиционалних друштвених веза и односа, али се његове структуре отварају и „круне“: у њему вертикални друштвени однос карактерише *приступачност елита* (пошто градски сталежи приступају њима не на основу традиционалних веза, већ уз помоћ разних видова политичког и економског утицаја) и *нерасположивост не-елита* (услед опстајања, упркос њиховом слабљењу, читавог низа предмодерних друштвених веза и односа); Местимично, већ у овом периоду јављају се рани облици масовне мобилизације не-елита, али у пара-традиционалном руху (масовни верски јеретички и реформаторски покрети, сеоске буне подстакнуте прозелитизмом и жељом за враћањем „старим правдама“).

Масовно друштво, настало током развијене модерне епохе, захтева истовремену *приступачност елита*, њихову отвореност ка масама и њиховим упливима, али и *расположивост не-елита*, њихову високу мобилност и политизацију која води освајању вертикале власти некад резервисане само за елите. У таквом односу остаје минималан простор за самодовољне и/или аутономне групе смештене на друштвеном пољу у потезу између најмањих (појединца/породице) и највећих, односно најјачих (државе) које су у стању да се одупру овој вертикалној друштвеној стихији са свим нивелацијским, чак манипулативним и деструктивним понашањима.

У виду исхода „вертикалне друштвене стихије“ масовно друштво неретко наставља да еволуира у своје тоталитарно лице. У њему елите, регрутоване међу масама а формиране масовним динамичним притиском „одоздо нагоре“, стварају модел вертикалних односа у коме се формирају нове *неприступачне елите*, док, са друге стране, остају *расположиве не-елите*, масе. Међутим, њихов однос је сасвим другачији од оног пређашњег: „Елите постају *неприступачне* по томе што су чланови елите изабрани и постављени кроз кооптацију, кроз снагу монопола над средствима принуде и убеђивања од стране оних који се налазе на врху структуре.“²¹⁾ Распоживост маса, њихова постојећа динамичност претвара се

---

21) Исто, стр. 41.

у податност, у условљеност манипулативним утицајима нових, затворених елита које их контролишу не дозвољавајући да се у њима створи било какав покрет или друштвена формација која може да послужи као основа за отпор новим, искључивим виђењима и друштвеним односима.

КАКВЕ СУ МАСОВНЕ ОДЛИКЕ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА?

Практично сви критичари масовног друштва у 20. веку приметили су тенденцију поступног затварања нових елита према утицајима одоздо, настајање њихове *непрístupности*. Истовремено, уочавали су они, одвијао се процес претварање *расположивости маса* у својеврсни податни материјал подложен контроли од стране нових елита, и то у свим модерним друштвима - и у тоталитарним друштвима и у парламентарним демократијама. Управо о томе говори Милс када пише о „елитама моћи“. У односу на степеновани раст *непрístupности друштвених елита* и степен њихове контроле *расположивости маса*, вршило се и њихово разврставање на парламентарна, демократских масовна друштва и она који клизе у ауторитаризам, са тоталитаризмом као његовим крајњим, екстремним изразом. Међутим, када се дешавало да плуралистички облици друштвеног функционисања, укључујући и оне представничке демократије, више не служе да институционално каналишу (а посредно, и да легитимишу) међусобне утицаје²²⁾ између друштвеног врха и подножја, између елита и не-елита, већ првенствено имају намену да у кључним стремљењима зауставе и практично обесмисле ову динамику, стварајући привид „промене која служи да би све остало исто“ (де Лампедуза) где би праве, стварне нове елите остале затворене и непрístupачне, а *расположивост маса* у највећој мери била сведена било на бесциљно лутање, било на манипулативно условљавање (све уз евентуалне површне промене) – онда се у тим случајима ради о „фасадном парламентаризму“ у коме је масовно друштво суштински одавно прешло црту ауторитарности. У таквом поретку стварна елита се измешта иза и изван институционалног поретка што постаје само „љуштура плурализма“ које се препушта другоразредним извршиоцима радова - професионалним демагозима и социјалним парази-

22) Детаљније о томе видети: Стојадиновић Миша, Тодоровић Јелена, „Изазови развоја демократских капацитета политичких институција у савременом друштву“, Српска политичка мисао, број 2/2012, година XIX, свеска 36, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 59-73.

тима – чија је главна улога да разгарају и манипулативно преусмеравају страсти маса ка споредним питањима, ка странпутицама и „лажним фортификација“ - местима где није утврђени прави центри моћи - а где се моћи маса троше и, напослетку, исчезавају у свим видовима друштвене и политичке апатије.

Процеси транснационалне глобализације несумњиво веома погодују овим тенденцијама: корпоративне и транснационалне елите измештају своје и неформалне и институционалне видове организовања изван, то јест иза нивоа институционалних облика парламентарне демократије на државном/националном нивоу о које се, процедурално и ванпроцедурално, по инерцији усмеравају и разбијају таласи преосталих „масовних стихија“ у својим каналисаним, процедуралним, и неодређеним, ванпроцедуралним путевима. Дифузно постављени, утицаји измештених нових *неприступачних елита* због тога често суштински третирају и сам парламентаризам, са поделом и контролом грана власти, као својеврсну сопствену „лажну фортификацију“ - док се прави капилари моћи, и дисциплинарног и дискурзивног вида (Фуко), размештају паралелно и бочно од ње - на простору цивилног друштва, (пара) државних агенција, финансијских концерна, привредних корпорација, међудржавних (међувладиних) и наддржавних субјеката.

Овакве нове, *неприступачне елите*, и саме произашле из модерне „масовне стихије“, одликују се пре свега својом транснационалношћу. Но, та транснационалност није израз њиховог универзализма, сопствене одвојености од партикуларних, па и себичних позиција и интереса. Напротив, транснационалност је ту израз метастазе отуђености од контакта са базом свог настанка; она је фундамент њихове неприступачности, удаљености, и управо стога ове елите „таје“ своје порекло, презиру га и ниподаштавају националну државу, њене интересе и интересе самих маса из којих су се „издигли“. Интереси *неприступачних елита* постају још партикуларнији и себичнији него њихових претходника, само су им претензије шире, универзалније. И управо то им даје могућност за замену теза – да своје претензије представе као општи интерес, као универзално добро.

Ко, у професионалном смислу, чини ову *хипер-неприступачну елиту*? Ову „нову, церебралну аристократију... не чине само корпорацијски менаџери, већ и све струке које производе и манипулишу информацијама... њихови животни приходи не ослањају се толико на власништво над некретнинама, колико на манипулацију информацијама и професионалну експертизу“⁽²³⁾ што је, као

23) Леш Кристофер, *Побуна елита и издаја демократије*, Светови, Нови Сад, 1996, стр. 10 и 36.

главну одлику „елите моћи“ у ранијим фазама њене еволуције, уочио још Милс. Живећи на изолованим географским локацијама широм света, са пословима који се крећу преко националних граница, на глобалној разини, припадници ових слојева „живе у свету апстрактних концепата и симбола који се протежу од цена на берзи до визуелних приказа ко стварају Холивуд и Медисон авенија, и који се специјализују за интерпретацију и употребу симболичких информација.“²⁴⁾ Затворене и само једне на друге упућене, транснационалне елите одвојиле су се од свог друштвеног основа као примарног окружења и његових влада, те су „обзнаниле своје право да слободно мигрирају из тешких у лаке – у привилеговане просторе, из сфера које захтевају напор и одговорност – у дивни нови свет, где царују лакоћа постојања и одсуство сваке одговорности.“²⁵⁾ Описана глобална компетативност елита, није тешко приметити, плаћа се не само њеном неприступачношћу, већ и све већом и већом изолацијом свих преосталих, некада *расположивих маса*, које су „замандаљене у неми простор гета... У простору „четвртог света“ делују само центрифугалне силе које се све више не уравниотежују са центрипеталним.“²⁶⁾

Наведени процеси међу елитама, као што смо видели, одразили су се на масе, а потом – и на саме главне карактеристике савременог масовног друштва. Његове одлике у односу на своје пређашње, ране и развијене облике, даље су еволуирале: егалитаристичке тежње све више су формалне и, до крајњих размера, сегментирани и индивидуализоване. Због тога отуђени човек-маса више ни не тежи да се колективно организује зарад покрета који ће му омогућити вертикалну друштвену проходност. Незаинтересован, све ређе бива подстакнут од стране псеудо-ауторитета који му обећавају обнову заједништва у даљој динамици; неупоредиво више и одлучније - он пада под утицај „одозго“ који га пацификује, смешта на сигурно али маргинално место и даје му споредну друштвену позицију у којој се индивидуално осмишљава његова отуђеност и, уместо „похода ка заједништву“, даје му његов културни симулакрум. За већину појединаца у „хипнотисаној гомили“ то је и више него довољно.

Софистицирана масовна културна продукција и масовни медији постају врло ефикасна средства за манипулисање преосталом

---

24) Исто, стр. 39.

25) Панарин Александар, *Народ без елиты* (2006) (Сборник статей), http://derzava.com/art_desc.php?aid=259,

26) Исто.

расположивости маса (која се, временом, топи и смањује), њиховом мобилношћу те енергијом. Савремени масовни медији, технички унапредовали - од средства подстицаја постојећих масовних расположења постају, пре свега, инструменти за одвраћање, за преусмеравање и свакојако манипулисање индивидуалним тежњама које претходно буде и развијају. Масовна пацификација - извршена кроз дискурзивно обликовање и индуковање „индивидуалитета“ са задатим жељама и потребама - најочитија је у разним видовима медијске забаве као нове верзије „хлеба и игара“, али и разним облицима идејно-политичког условљавања кроз међусобно антагонизирање групних идентитета (најчешће на споредним, мање битним пољима политичког и друштвеног битисања) ка којима се, манипулативним медијским дириговањем, усмеравају раније обликоване личне предрасуде. У том процесу долази до пара-идентетског бујања, до процеса нарастања секундарних идентитета, суб-идентитета, који су, осим што представљају „непобитни доказ“ друштвеног плурализма – сви *нормативно задати и друштвено ситуирани мимо основне друштвене вертикале и правих коридора политичких утицаја и моћи*, на странпутицама друштвених подножја или унутар његовог лавиринта.

Еволуција друштвених покрета у модерном, масовном друштву („побуна маса“ како би је назвао Орега и Гасет) са преласком у пост-индустријску фазу скренула је са своје главне „политичке“ трајекторије коју су јој давали национални/националистички и класни друштвени покрети као два доминантна вида модерних масовних покрета за темељну промену друштва - у правцу еманципацијских „нових друштвених покрета“ који, раније слаби или маргинализовани у односу на главне токове друштвене динамике, поступно добијају све већу улогу. Главне карактеристике „нових друштвених покрета“: 1) универзализам у име морала а не одређених друштвених група 2) већа оријентисаност на грађанско друштво него државу - изражавају неповерење према централизованим бирократским структурама и оријентисани су на промене ставова јавног мњења, а не елитних институција; више су заинтересовани за аспекте културе, животног стила и учешћа у симболичкој политици протеста, него за инсистирање на друштвено симболичким правима; 3) организованост на неформалан, „опуштен“ и флексибилан начин, бар у појединим аспектима, при чему избегавају хијерархију и бирократију, а понекад чак и испуњавање критеријума за чланство 4) зависност, у великој мери, од масовних медија преко којих се упућују апели, организују протести и емитују ефектне слике ради побуђивања маште и емоција јавно-

сти)²⁷⁾, свакоме ко није потпао под утицаје дискурзивних идентификација које их прате и ко је сачувао моћ критичког мишљења, посве су јасне. Сви ови „покрети“ данас такође имају улогу симулакрума за пацификацију масовне покретљивости и њихове преусмеравање у забране већ извршеног дискурзивног идентитетског преобликовања. Уместо да врше утицај по социјалној вертикали и кроз „притисак одоздо“ периодично изнедре из себе нове приливе елитама, овакви „нови покрети“, кроз самопромоцију коју им омогућава контролисани јавни медијски простор, утичу на додатно урушавање остатака предмодерних друштвених наслеђа и образаца функционисања друштва, чиме, додатно - уместо да их угрожавају - служе интересима нових *неприступачних елита*.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Савремено позномодерно/постмодерно друштво по својим главним карактеристикама још увек јесте масовно - али је на путу да у догледно време то више не буде. Оно је, нарочито након процеса транснационализације, већ претрпело бројне суштинске промене, међу којима су најважније стварање, издвајање и удаљавање нових елита што су досегле степен неприступачности, удаљености недостижне масама ма какви и колики њени динамични потенцијали и расположивост били. Овај јаз је тешко премостив, а обзиром на тенденције у самим *приступачним масама*, његово прескакање представља недостижан циљ. Разлози томе леже пре свега што су постојећи смерови масовне динамике добрим делом преусмерени, чак скрајнути или пак преобликовани у видове масовне подобности за даље навођење (обзиром да ирационалност масовне психологије жуди за податношћу и тражи вођство) и упућивање на споредне друштвене колосеке, па и странпутицу. Други разлози леже у самом опадању порива ка динамици маса, у смањењу њихове „пасионираности“ у односу на друштвену вертикалу.

Дубљи узроци опадању ове „пасионарности“ леже унутар самог масовног понашања као треће конститутивне карактеристике масовног друштва (уз приступачне елите и расположиве масе). Наиме, основни покретач „пасионираности“ маса била је потрага за раније изгубљеним ауторитетом и заједништвом, односно за „заједништвом под ауторитетом“. Историјат модерних масовних покрета под утицајем идеолошких ауторитета који су тежили да

---

27) Парафразирано према Неш Кејт, *Савремена политичка социологија*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 119-120,

одмене онај, на почетку саме епохе одстрањени, религиозни ауторитет, има укупан неславан биланс, крајње негативан салдо: уместо заједнице - добијен је сукоб и разарање; уместо изградње ауторитета и задовољења маса – уследило је њихово брзо урушавање, уз масовно страдање, сиромашење и пропадање. Уместо праведнијег и бољег друштва - стигло је оно горе и лицемерније, само је негде тај процес изведен нагло (нпр. на реал-социјалистичком Истоку) а негде поступно (на Западу). Амбијент савремености зато красе депресивност и апатија као друга крајњост у које је отишло клатно масовних емоција што се некада кретало у домену еуфорије и самоуверености, чега су била препуна уверења којом је одмењивана претходно одбачена вера. Наличје полета увек је пасивност и латаргија; друга страна медаље чврстог убеђења закономерно бива скепса, разувереност и неверица. Неуспеси и извртање уложених огромних енергија и идеала у сопствену супротност, морали су се одразити и на „пасионираност“ маса, на садржину масовног понашања и емоција којима су ка будућности биле ношене. При томе се и преостала стремљења фрагментирају, индивидуализују; трага се за индивидуалним ауторитетима и појединачном срећом, или пак породичном у „најкрупнијем“ групном смислу. Није се одустало само од великих прича, већ и од великих стремљења. Показало са да масе нису само велике, већ и плитке, са инстант потребама и инстант задовољењима. Масовна потрошња добро је, макар и привремено, одменила и масовне идеологије и масовне демагоге. Ако фармакологија и биотехнологија изнађу начина да се, трајније и без дугорочнијих контраиндикација по индивидуалну и колективне психологију, изборе на крај са депресијом и разним видовима апатије - и масовни покрети, у којима још има импулса „пасионираности“ и тежњи ка динамиком, биће и дуготрајније решени и намирени. Само, са трајном медицинско/хуманитаристичко/тржишном пацификацијом масовног понашања, са губитком „пасионарног“ порива ка друштвеној динамици – престаће да потпуно постоји и масовно друштво.

На шта ће личити такво будуће „немасовно“ друштво? Ако је раније масовно друштво карактерисало слабљење посредничких друштвених односа, затим изолација примарних, традиционалних друштвених веза и централизација на вертикалне, државне/националне односе, сада се може уочити нешто посве друго и ново, али нимало добро: стварају се нови, бочни облици друштвеног организовања које имају прикривено хијерархијски облик. Њихови домет је по правилу виши и слојевитији у односу на централну друштвену/државну вертикалу која бива све запуштенија и све напуштени-

ја од стране праве концентрације друштвене моћи. Штавише, и она је временом претворена у још једну „лажну фортификацију“ - у урушени замак око чијих зидина бесциљно тумарају масе жељне да уђу и смеће се у његове куле – у којима је, међутим, мало шта збиља вредно остало.

Главна карактеристика ових нових, бочних облика организовања моћи је мимикрија: мада представљени за аутономне друштвене облике организовања и делања, у њима су смештени прави центри моћи, укључујући и политичку. Иако себе промовишу за носиоце друштвеног развоја и бољитка, њихова улога није да се превазиђе групна и појединачна изолација - већ да се постојећа одржи, па чак и повећа. Јер, ови видови бочних структура улазе у међусобне интеракције, стварају савезе, нише, олигополе, наручилачко/извођачко и подизвођачке односе што личе сизеренско/вазалске односима у којима се штићеништво обавезује на лојалност у којима нема места за егалитаризам нити равноправност.

Еволуција друштва после оног масовног наликује на својеврсно затварање круга. Друштво које се назире поново чине *неприступачне елите* и *нерасположиве масе*, као и пре целог „модерног експеримента“ и суноврата старих елита и побуна маса. А разлика, у чему је? Срушено је цело богатство различитости, читав низ дуготрајно формираних али стабилних друштвених облика и њихових веза, читава структура ткана безбројним проверама трајности смештених између задатих вредности и протока догађаја кроз разна времена. Пратеће богатство различитости је здробљено, а на њихово место стигли су сурогати, бржи, површнији и нестабилнији будући првенствено засновани на тренутним (и самим тим лако промењивим) интересима и интересовањима. И што је најзначајније: растурина је садржина ових структура – њене основне вредности које су се традицијом чувале и уз помоћ традиције одржавале и умножавале. Одговор на постављено питање, према томе, једноставан је колико и неумитан. *Друштво које настаје после оног масовног, дакле, иако по облику подсећа на своје полазиште, на друштво из кога је изникао модерни, масовног експеримент - заправо је његов негатив, некакав вид изврнутог, контратрадиционалног хијерархијског друштва.*

ЛИТЕРАТУРА

Arendt Hannah, "Authority in 20.th Century", Review of Politics, XVIII, 1956, стр. 403-417, Lederer Emil, *State of the Masses*, W.W. Norton, New York, 1940

- Гасет Хозе и Ортега, *Побуна маса*, Алеф Градац, Чачак, 1988
- Дамјановић С. Ивана, „Држава и технологија“, Српска политичка мисао број 3/2013. XX vol. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2013
- Kornhauser William, *Politics of Mass Society*, Free Press, New York, 1959
- Ле Бон Гистав, *Психологија гомиле*, Алеф Градац, Чачак, 2007
- Леш Кристофер, *Побуна елита и издаја демократије*, Светови, Нови Сад, 1996
- Lippman Walter, *The Public Philosophy*, Transaction Publishers, New York, 1989
- McQuail Denis., *McQuail's Mass Communication Theory*, Sage, London, 2005
- Мационис, John J., *Culture, society: The basics*, 10th edition, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall Publishers, 2009
- Mannheim Karl, *Man and Society in the Age of Reconstruction*, Kegan Paul, London, 1940
- Mills, C. Wright, *The Power Elite*, Oxford University Press, New York, 1956
- Неш Кејт, *Савремена политичка социологија*, Службени гласник, Београд, 2006
- Панарин Александар, Народ без елите (2006) (Сборник статей), http://derzava.com/art_desc.php?aid=259,
- Стојадиновић Миша, „Савремена држава између теорије и праксе“, Српска политичка мисао, број2/2013, годинаXX, свеска40, Институт за политичке студије, Београд, 2013
- Стојадиновић Миша, Тодоровић Јелена, „Изазови развоја демократских капацитета политичких институција у савременом друштву“, Српска политичка мисао, број2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012
- Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. The University of Chicago Press, Chicago, 2000
- Tönnies Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Leipzig: Fues's Verlag, (reprint), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005.
- Viereck Peter, *Conservatism from John Adams to Churchill*, D. Van Nostrand, New York, 1956

Aleksandar Sasa Gajic

IS THE CONTEMPORARY SOCIETY STILL – MASS SOCIETY?

Resume

Mass society”, still a controversial term in contemporary social theory, is often wrongly identified with “modern society” or with “industrial society” – all terms that are related with some aspects of social phenomenon that are interacting, but not concurring. Adjective “mass”, at first introduced into everyday speech, and then in scientific terminology in period between two World Wars (1918-1939), undoubtedly had negative connotation – it presumed that increasement of communication and consummation of technological innovations was cosumated by

urban and industrialized masses that were seen as ignorant and irrational, and therefore outrageous and inclined for violence. Echoes of those attitudes can be traced in definitions that allude mass societies as those modern era societies that have mass culture and widely developed, depersonalized social institutions.

This paper gives various definitions of mass society and the historical development of two most important schools that study mass society – “aristocratic school of mass society critic” and “democratic school of mass society critic”, with all their similarities and differences.”Aristocratic school” studied process of loss of exclusivity of former elites and the rise of mass participation in public and cultural life. Main representatives of this school of thought were Alexis de Tocqueville, Jacob Burckhardt and Gustave le Bon; Jose Ortega y Gasset, Karl Mannheim, Walter Lipmann are considered as their followers in 20. Century. Representatives of “democratic school” on the contrary, accept historical process of opening and “bottom-up” influences from masses toward elites as unavoidable and, more important, positive – if that doesn’t jeopardize basic, most important values, societies qualitative gains and its civilization, freedom and critical thought. Main representatives of this school of thought were Right Mills, Emil Lederer and Hanna Arendt.

The paper than tries to define basic characteristics of mass society that separates it from all of its precursors: accessibility of elites, availability of non-elites and mass behavior (with its characteristic: loss and search for authority, decline of community, and extreme behavior which is intending to overcome state of alienation. That society distinguishes itself with three kinds of relations: 1) with weakening of all mediatory social relations 2) with isolation of all basic, traditional social relations 3) with centralization on vertical, state/national relations. In other word, all scholars are seeing mass society as atomized society; society in which aggregate, sum of all individuals relates toward vertical of political authority, oftenest toward the state, and just incidentally and to the lesser degree – among themselves.

By observing historical development of mass society with focus on elite-mass relations, the paper further analyses contemporary attributes of mass society and its evolving perspectives. Tendencies of the gradual closure of new elites to bottom influences – their unaccessibility – are being recognized, while simultaneously, process of the transformation of available masses into some kind of given social material subjected to control of new elites are taking place in all of modern societies. Processes of transnational globalizations are very suitable to all of those tendencies.

Bearing in mind all of this characteristics of mass society and its current evolution, paper's last section tries to answer the original question in the title of the paper with the conclusion that, according to its main attributes, contemporary late-modern/post-modern society is still a mass society, but it's heading toward losing all of its main mass characteristics.

Key words: mass society, elites, availability of masses, transnational globalization, social movements

---

* Овај рад је примљен 8. маја 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. јуна 2014. године.